

Havainnot Arabian kielitieteestä¹

ESA ITKONEN

1. Yleistä

Aloitin ulkoeurooppalaisen kielitieteen esittelyn runsaan vuoden takaisessa Intiaa käsittelevässä artikkelissani (Itkonen 1988a). Nyt on vuorossa Arabian kielitiede. 'Arabia' on tässä yhteydessä ymmärrettävä kielellis-kulturaaliseksi eikä maantieteellis-poliittiseksi käsitteeksi.

Kielitieteen universaalihistorian kannalta Arabian kielitiede on äärimmäisen mielenkiintoinen. Siksi onkin merkillistä, etteivät länsimaalaiset kielitieteilijät (arabistit mukaanlukien) ole juuri lainkaan ymmärtäneet sen arvoa. Tässä suhteessa Intian kielitiede on saanut paremman kohtelun, sillä asian-tuntijapiireissä sen korkea taso on tiedetty 1800-luvun alusta lähtien, joskaan tämä tieto ei vielä näytä saavuttaneen tavallista kielitieteilijää. Syynä Arabian kielitieteen saavutusten väheksyntään on ilmeisesti ollut (ehkä alitajuinen) käsitys indoeurooppalaisen kulttuurin ylivoimaisuudesta. Tämä asenne on alkanut väistyä vasta viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. Erityisesti ovat ansioituneet Carter (1968) ja Owens (1988), jotka esittelevät ja arvioivat Arabian kielitiedettä yleislingvistisen käsitteistön pohjalta.

Rakenteeltaan Arabian kielitieteen historia muistuttaa Intian kielitieteen historiaa. Kummassakin vanhin säilynyt kielioppi on myös paras, ja myöhempi kielentutkimus on lähes yksinomaan sen kommentoimista. Intiassa paradigmaattinen kielioppi on Pāṇinin (n. 350 e.Kr.) ja Arabiassa Sībawaihin (k. 793) laatima. Heidän merkitystään korostaa se, että molemmissa kulttuureissa kielitiedettä harjoitettiin intensiivisesti. 1500-luvun alussa kirjoitettu teos esittelee kaikkiaan 2209 arabikielitieteilijää; ja nykyaikaiselle lukijalle tarjoaa Sezgin (1984) vakuuttavan kuvan arabikielitieteen runsaudesta.

Sekä Pāṇini että Sībawaihi tutkivat oman kielensä klassista vaihetta, tosin sillä erotuksella, että edellinen kirjaimellisesti kanonisoi 'klassisen sanskritin', kun taas jälkimmäinen tutki Koraanin jo kanonisoimaa 'klassista arabiaa'.

¹ Kiitän prof. Heikki Palvaa klassiseen arabiaan kohdistuvan, sangen puutteellisen kieli-intuitioni avustamisesta.

Häntä ei saa kuitenkaan pitää missään tapauksessa Koraanin eksegeetikko-
na sen enempää kuin Koraanin muodostaman korpuksen tutkijana. Jos hän
ei löydä sopivia esimerkkejä Koraanista tai esi-islamilaisestä beduiinirunou-
desta, hän keksii ne itse oman kieli-intuitionsa nojalla.

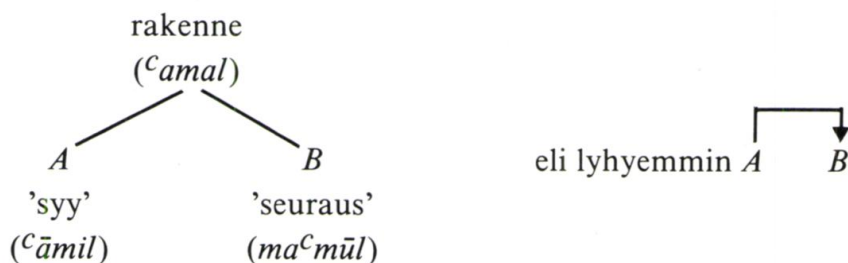
Esitystavaltaan Pāṇini ja Sībawaihi eroavat toisistaan jyrkästi. Edellisen
säännöt ovat äärimmilleen tiivistettyjä ja 'algebrallisia', eikä hän anna yh-
tään esimerkkiä niistä korrekkeista lauseista, jotka (ja vain jotka) hänen kie-
lioppinsa on määrä tuottaa. Jälkimmäinen kirjoittaa rönsyilevää ja polveile-
vaa proosaa ja antaa satoja ellei peräti tuhansia esimerkkejä.

Jaksoissa 2 ja 3 en tule tekemään eroa Sībawaihin ja hänen kommentaat-
toriensa näkemysten välillä. Sitä vastoin jaksossa 4 esitetty näkemys näyttää
olevan ominainen Sībawaihille suuremmassa määrässä kuin yhdelläkään hän-
nen seuraajistaan.

2. Eräitä Arabian syntaksiteorian keskeisiä piirteitä

Sībawaihin kielioppi tunnetaan yksinkertaisesti nimellä *Al-Kitāb* ('Kirja'). Se
käsittelee – nykytermein ilmaistuna – syntaksia, morfologiaa ja fonologiaa
juuri tässä järjestyksessä. Syntaksin osuus kattaa kieliopista noin puolet, ja
seuraavassa tulenkin keskittymään siihen.

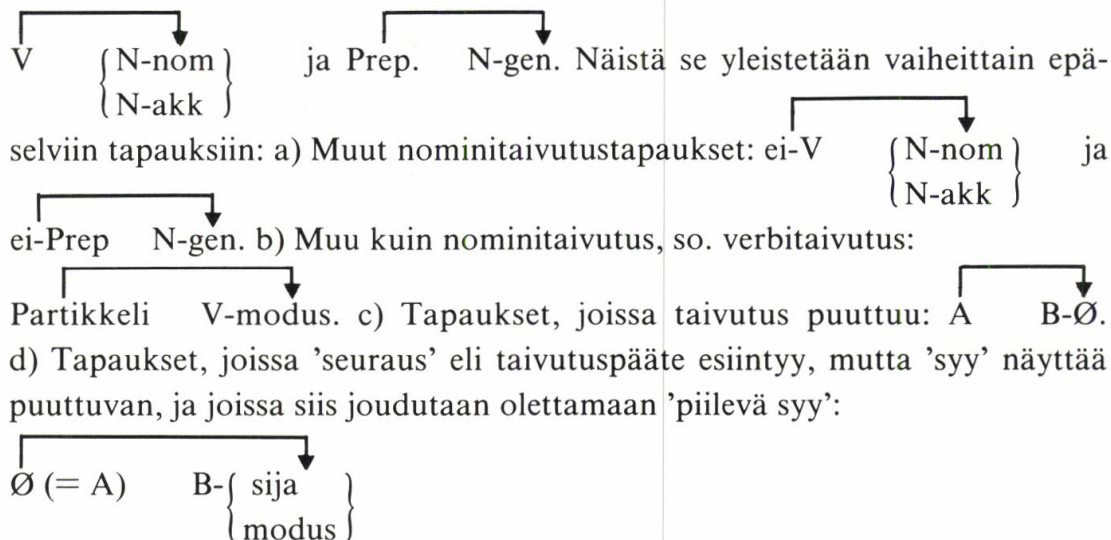
Keskeinen arabisyntaksin tutkima ilmiö on sijapäätteiden esiintyminen.
Klassisessa arabiassa on kolme sijaa, jotka on perinteisesti käännetty ter-
meillä 'nominatiivi', 'akkusatiivi' ja 'genetiivi'. Esim. maskuliinin yksikössä
sijapäätteet ovat *-u*, *-a* ja *-i*. Päätteiden keskenäinen vaihtelu voidaan selittää
edeltävien sanojen vaihtelun perusteella: edeltävä verbi 'aiheuttaa' nominissa
joko nominatiivin tai akkusatiivin päättein, ja edeltävä prepositio 'aiheut-
taa' nominissa genetiivin päättein. Arabisyntaksin keskeinen 'selitysskeema'
näyttää siis seuraavalta:

Termit 'syy' ja 'seuraus' ovat lainausmerkeissä, koska arabilingvistit ymmär-
sivät aivan oikein, ettei sana voi olla kirjaimellisesti toisen sanan syy. Aito
kausaliteetti voi kielessä olla lähtöisin vain puhujasta, ei kielen yksiköistä
(ks. Itkonen 1984: 81–85, 270–275).

Owens (1988) käyttää *A*:sta ja *B*:stä nimityksiä 'governor' ja 'governed'. Hänen mielestään '*A* governs *B*' merkitsee samaa kuin '*B* is dependent on *A*', joten kysymyksessä on yksi dependenssi- eli hallintasuhteen versio. Tämän mukaisesti tulen itse käyttämään *A*:sta ja *B*:stä nimityksiä 'terminantti' ja 'dependentti' (ks. myös Pajunen 1988: 45–48).

Yllä olevan skeeman mukaisia ns. selviä tapauksia (*clear cases*) ovat

Edellä esitettyä on syytä hieman selittää. Arabilingvistit erottivat kolme sanaluokkaa: nominit, verbit ja partikkelit. Nomineihin sisältyvät substantiivien lisäksi adjektiivit ja pronominit sekä aktiivi- ja passiivipartisiipit. Nominit ovat primaaristi dependenttejä, mutta ne voivat olla sekundaaristi (muuta nomineja hallitsevia) terminantteja. Verbit ovat primaaristi terminantteja, mutta sekundaaristi ne ovat moduksensa puolesta dependenttejä. (Moduksia ovat indikaatiivi, subjunktiivi ja jussiivi.) Partikkelit ovat joko terminantteja tai ei-terminantteja. Edelliset jakautuvat niihin, jotka hallitsevat nomineja, ja niihin, jotka hallitsevat verbejä. Partikkelit eivät ole koskaan dependenttejä. Kaikki sekundaarit tapaukset selitetään primaareista tapauksista käsin suoritettujen yleistysten tuloksiksi. Niinpä nominit on terminantteina nähtävä jossain mielessä verbien ja prepositioiden kaltaisiksi ja verbit dependentteinä nominien kaltaisiksi. Arabikielitieteen keskeinen metodologinen käsite onkin 'analoginen yleistys' (*qiyās*) (ks. Baalbaki 1979: 18 ja Sezgin 1984: 28–31).

Se, mikä yleistetään, on skeema A B. Sillä on kaksi ilmeistä ominaisuutta: se on binaari, ja se sisältää dependenssi- eli hallintasuhteen. Arabilingvistit erottavat kaksi peruslausetyyppiä, so. verbaalilauseen ja nominaalilauseen. Yksinkertaisin verbaalilause edustaa selitysskeemaa puhtaimmassa muodossa:

(1) qāma zayd-un 'Zayd nousi ylös'
 'nousi ylös' 'Zayd' nom

Tässä esimerkissä verbi hallitsee nominia 'aiheuttamalla' nominatiivin päätteen esiintymisen. Binaariuden vaatimuksesta on seurauksena, että seuraavissa esimerkeissä esiintyviä muita verbimääreitä pidetään 'valinnaisina'.

(2) $\text{ḍaraba rajul-u-n Zayd-an}$ 'Eräs mies löi Zaydia'
 'löi' 'mies' nom epäm. akk
 art.

(3) $\text{'a}^c\text{ṭā l-rajul-u Zayd-an kitāb-a-n}$ 'Mies antoi Zaydille kirjan'
 'antoi' määr. nom 'kirja' akk epäm.
 art. art.

Suoran objektin ja epäsuoran objektin 'valinnaisuutta' perustellaan sillä, että ne voivat puuttua elliptisissä rakenteissa.

Vastaavat hallintasuhteet kuin esimerkissä (2) oletetaan myös seuraavassa esimerkissä, vaikka pronominit *tu* ja *hu* ovat taipumattomat:

(4) ḍarab-tu-hu 'Minä löin häntä'
 'minä' 'hän'

Verbaalilause voi sisältää (nominatiivin lisäksi) myös määreen, joka ei ole akkusatiivissa:

(5) $\text{marar-tu bi zayd-in}$ 'Kuljin Zaydin ohi'
 'kulke-' 'ohi' gen

Ilmaus *bi zaydin* vastaa suoraa objektia, kuten käy ilmi siitä, että jos käytetään rinnasteista rakennetta ('Kuljin Zaydin ja Amrin ohi'), jälkimmäinen nimi voi olla joko genetiivissä (*wa^camrin*) tai akkusatiivissa (*wa^camran*). Nyt tulee ilmi eräs arabisyntaksin heikkous: dependenssisuhteen katsotaan vallitsevan vain yksittäisten sanojen välillä. Verbimuoto *marar-* hallitsee *tu*-muotoa, ja prepositio *bi* hallitsee *zaydin*-sanaa. Mutta vaikka *bi zaydin* vastaa suoraa objektia, sitä ei voi liittää *marartu*-muotoon. Koska *bi* on prepositio, se on terminantti, joten sitä ei oikeastaan hallitse mikään. Arabilingvistit eivät kerta kaikkiaan tulleet ajatelleeksi, että *bi zaydin* voisi olla yksi ainoa dependenttinä toimiva yksikkö. Tämä on sitä oudompaa, kun he olivat täysin selvillä siitä, että useammasta sanasta koostuva yksikkö voi substitutiivisina perusteina vastata yhtä sanaa: esim. adjektiiviattribuutilla varustettu substantiivi tai kokonainen lause voi vastata pelkkää substantiivia. Mutta jostain syystä substitutio ja dependenssi jäivät käsitteinä toisistaan erilleen.

Tähänastisten esimerkkien valossa klassinen arabia näyttäisi olevan varsin suoraviivainen VSO-kieli. Nominaalilause, so. klassisen arabian toinen peruslausetyyppi, osoittaa kuitenkin, että tilanne on mutkikkaampi. Seuraava esimerkki edustaa nominaalilauseen yksinkertaisinta tyyppiä:

- (6) zayḏun rajulun 'Zayd on mies'
 | |
 topiikki kommentti

Kommenttina voi esiintyä myös adjektiivi, partisiippi, prepositiorakenne tai lause. Erikoista kyllä, myös seuraavan lauseen katsotaan olevan esimerkki nominaalilauseesta:

- (7) zaydun qāma

Sanajärjestyksen eroa lukuunottamatta tämä lause näyttää olevan identtinen verbaalilauseen (1) kanssa. Nyt on vaikea nähdä, miksi pelkkä sanajärjestyksen muutos riittäisi muuttamaan peruslausetyypin toiseksi, so. verbaalilauseen (1) nominaalilauseeksi (7). Ayoub ja Bohas (1983) toteavatkin, että juuri nominaalilauseen käsite on muodostanut länsimaissa suurimman esteen arabisyntaksin ymmärtämiselle. Kuitenkin tämä käsite voidaan tehdä täysin ymmärrettäväksi, kuten tulen seuraavaksi osoittamaan.

Lähtökohtatilanne on syytä tehdä mahdollisimman selväksi. Meillä on kaksi paradigmaattista rakennetta (joissa *N* on nominatiivissa):

- (8) V + N (= verbaalilause)
 (9) N + N (= nominaalilause)

Esiintyy kolmaskin rakenne:

- (10) N + V

Kysymys kuuluu: Edustaako rakenne (10) tyyppiä (8) vai tyyppiä (9)? (Vai onko se ehkä oma tyyppinsä?) Arabilingvistit katsovat sen edustavan tyyppiä (9).

Ensiksikin voidaan todeta, että tämä tulkinta merkitsee substituution asettamista permutaation edelle, sillä rakenteeseen (10) päästään joko vaihtamalla *V*:n ja *N*:n järjestystä tyyppissä (8) tai korvaamalla jälkimmäinen *N* *V*:llä tyyppissä (9). Klassisen arabian kiinteä sanajärjestys lisää jälkimmäisen vaihtoehdon luontevuutta.

Yhtä kaikki on ilmeistä, että siirtymä (9):stä (10):een – tai päinvastoin – on melko jyrkkä. Se olisi luontevampi, jos (9):n ja (10):n välillä olisi jokin lausetyyppi, joka ikään kuin helpottaisi siirtymää. Tällainen lausetyyppi onkin olemassa, kuten seuraava esimerkki osoittaa:

- (11) zayḏun daraba-ḥu rajulun 'Mitä Zaydiin tulee, eräs mies löi häntä'
 | |
 topiikki kommentti

Tälle lausetyypille on ominaista, että kommentti sisältää pronominin, joka viittaa (nominatiivissa olevaan) topiikkiin. Kommentti sinänsä muodostaa

siis täytyy olla topiikki. Ayoubin & Bohasin (1983: 38) mukaan sama tulkinta ulotettiin jopa puhtaaseen nominaalilauseeseen (6):

(6') zaydun rajulun [huwa]

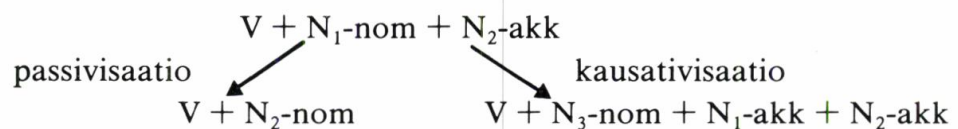
Edellä esitetyn näkemyksen mukaan jokainen lause, jonka aloittaa nominaatiivimuoto, on nominaalilause. Nominaalilauseen perustyyppi, so. (9), on kuitenkin ongelmallinen dependenssisuhteen kannalta. Nominat ovat primaaristi dependenttejä, joten näyttäisi siltä, että lausetyypissä (9) ei ole lainkaan terminanttia. Tätä ongelmaa on koetettu ratkaista monin eri tavoin. Yleisimmin hyväksytyyn ratkaisun mukaan esim. lause (6) sisältää piilevän terminantin, joka on se, että topiikki edeltää kommenttia. On helppo nähdä, että tämä muotoilu sisältää kategoriavirheen. Yleensä sekä terminantin että dependentin on oltava yksityinen sana (eli 'esine'). Mutta tässä muotoilussa terminantti onkin fakta, ts. se että yksi sana edeltää toista.

Lopuksi annan esimerkin siitä, miten lauseidenvälisiä suhteita kuvataan. Tarkastelkaamme lausetta (2) vastaavia passiivi- ja kausatiivirakenteita:

(15) ḍuriba zaydun 'Zaydia lyötiin'.

(16) 'aḍraba rajulun ʿamran zaydan 'Eräs mies pani Amrin lyömään Zaydia'

Yleisimmän näkemyksen mukaan (jota Sībawaihi ei kylläkään edustanut) passiivi- ja kausatiivirakenteet ymmärretään 'muutoksen' tuloksiksi. Tarkemmin sanoen passivisaatio ja kausativisaatio ymmärretään toisilleen vastakkaisiksi prosesseiksi, koska edellinen supistaa ja jälkimmäinen lisää peruslausetyypissä esiintyvien verbimääreiden lukua:

Seikkaperäisempi arabisyntaksin esittely sisältyy tulossa olevan kirjani *Universal History of Linguistics* 4. luvun 3. jaksoon. Saman luvun 6. jaksossa esitän myös muutamia huomautuksia arabien morfologiasta ja fonologiasta.

3. Arabisyntaksin arviointia

Carterin (1968: 179–187) mukaan Sībawaihin syntaktinen kuvaustekniikka on käytännöllisesti katsoen identtinen bloomfieldilaisen välittömien konstituenttien analyysin (= IC-analyysin) kanssa. Sitä vastoin Owensin (1988) pääteesi on se, että Sībawaihin syntaksi edustaa erästä dependenssikieliopin muotoa. Kuten edellisessä jaksossa jo kävi ilmi, itse kallistun Owensin kan-

nalle. Carterkin argumentoi ikään kuin huomaamattaan dependenssitulkinnan puolesta todetessaan, että *Sībawaihin* 'formalismi' luo »tilanteen, jossa sanan vaikutus välittömästi seuraavaan sanaan tulee erityisen tärkeäksi» (s. 188). Yksinkertaisin selitys on se, että Carter ei ollut vuoteen 1968 mennessä vielä ehtinyt tutustua dependenssioppiin.

Toisaalta on syytä korostaa, että dependenssitulkinnan ja IC-tulkinnan välillä ei ole suoranaista ristiriitaa. Itse asiassa 'substituutio'-käsitteen keskeisyys osoittaa, että arabisyntaksi sisältää myös IC-aineksia. On ehkä viisainta ajatella, että paradigmaattinen tapaus on se, jossa esiintyy dependens-

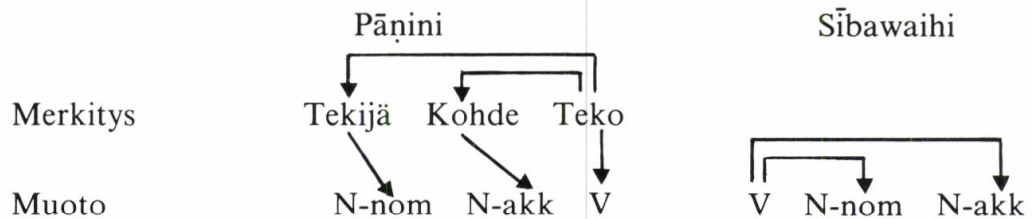
sisuhde $A \quad B$ ja jossa AB muodostaa yhden konstituentin. Mutta silloin kun dependenssitulkinta ja IC-tulkinta eivät tällä tavoin lankea yhteen, etusija on annettava edelliselle.

Ayoub ja Bohas (1983) haluavat puolestaan nähdä arabisyntaksissa transformaatiokieliopin edelläkävijän. Heidän keskeinen perustelunsa on se, että 'abstraktista' sanajärjestyksestä VSO johdetaan toisinaan 'konkreetit' sanajärjestykset VOS ja OVS. Tuntuu kuitenkin melko tarpeettomalta antaa tällainen tulkinta distinktiolle 'tavallinen (= VSO) vs. harvinainen (= VOS/OVS)'. Ilmeisemmin transformaatiokieliopin mukaisia aineksia ovat 'piilevien' yksikköjen käyttö ja peruslausetyypin 'muuttaminen' passiivi- tai kausatiivirakenteiksi. On kuitenkin johdonmukaisempaa selittää ainakin edellisen kuvaustekniikan käyttö dependenssioppiin vaatimuksista käsin (vrt. kohta d s. 468).

'Formalismi'-termi on häiritsevällä tavalla kaksitulkintainen. Yhtäältä se merkitsee kuvausotetta, joka keskittyy muotoon ja sivuuttaa merkityksen. Toisaalta se merkitsee kuvausotetta, joka käyttää matemaattisia menetelmiä (esim. merkityksen tutkimuksessa). Arabisyntaksi on mitä selvemmin formaalinen ensin mainitussa merkityksessä, kuten käy ilmi ennen kaikkea siitä, että 'dependenssin' käsite on syntaktinen eikä semanttinen (tai ontologinen). Tässä suhteessa arabilingvistiikka eroaa edukseen länsimaisesta perinteestä, jolle on ollut ainakin 1900-luvulle asti ominaista syntaktisten ja semanttisten tarkastelutapojen sekoittaminen.

On aiheellista verrata *Sībawaihin* 'formalismia' myös Pāṇinin kuvaustekniikkaan. Pāṇinin kielioppi on derivatiivinen systeemi, joka etenee vaiheittain merkityksestä muotoon. Lähtökohtana on asiointi, so. teko ja siihen osallistuvat 'esineet', jotka edustavat eri semanttisia rooleja. Teko ilmaistaan verbillä ja 'esineet' ilmaistaan substantiiveilla; teon alalaji ilmaistaan verbin pääluokkaa edustavalla abstraktilla morfeemilla ja semanttiset roolit ilmaistaan abstrakteilla sijapäätteillä. Sikäli kun Pāṇinin kohdalla voidaan puhua dependenssistä, se esiintyy vain semanttisella tasolla: teon

luonne määrää osallistujien luonteen, so. niiden edustamat semanttiset sijat. Syntaktinen dependenssi on pelkästään semanttisen heijastusta, eikä sitä tarvitse erikseen mainita. (Tämä on mahdollista siksi, että Pāṇinin semantiikka on hyvin 'pinnallista'.) Sībawaihilta sitä vastoin puuttuu eksplisiitti semanttinen taso, ja syntaktinen dependenssi on kaikki kaikessa. Mikäli otetaan huomioon klassisen sanskritin ja klassisen arabian sanajärjestysero, edellä sanottu voidaan tiivistää seuraavasti:

Lisättäköön varmuuden vuoksi, että Sībawaihi ei ole 'formalisti' tämän sanan jälkimmäisessä, matemaattisluonteisessa merkityksessä, kun taas Pāṇini on.

Länsimaiset kommentaattorit ovat aina olleet valmiit väittämään, että arabit omaksuivat kielioppiteoriaansa kreikkalaisilta. Tämä väite kaatuu omaan mahdottomuuteensa. Apollonios Dyskoloksen (n. 200) *Peri syntaxeōs* on tärkein syntaksia käsittelevä teos kreikankielisessä perinteessä (ja itse asiassa länsimaisen kielitieteen vanhin säilynyt syntaksin esitys). Se perustuu kokonaan toisille periaatteille kuin Sībawaihin *Al-Kitāb*, kuten osoitan tulossa olevan kirjani 5. luvun 2. jaksossa. Myös Aristoteleen lauseanalyysillä oli suuri vaikutus länsimaiseen syntaksiteoriaan, mutta siitä ei näy jälkeäkään Arabian perinteessä. Sībawaihin syntaksi rakentuu johdonmukaisesti dependenssin (eli hallinnan) käsitteelle ja yleistää tämän käsitteen ihailtavan jättevästi. Mielestäni länsimainen syntaksiteoria ei ole pystynyt samaan ennen 1900-lukua.

4. Sībawaihi ja keskusteluntutkimuksen perusteet

Kieliopissaan Sībawaihi esittää myös väitteitä kielentutkimuksen luonteesta yleensä. Nähdäkseni niillä ei ole mitään suoranaista yhteyttä hänen varsinaiseen kuvauskäytäntöönsä. Kuten edellä on jo käynyt ilmi, pidän Sībawaihin syntaksia erinomaisena saavutuksena. Sitä vastoin hänen yleiset taustaoletuksensa ovat mielestäni ilman muuta virheelliset. Kiinnostavaksi tämän aiheen tekee se, että vastaavia käsityksiä on esitetty länsimaisessa kielitieteessä koko 1900-luvun ajan. Kyseessä on se katsantokanta, jonka mukaan kieltä olisi tutkittava sen 'elävässä todellisuudessa' ilman 'turhia abstraktioita'.

Uutta puhtia tämä katsantokanta on saanut 60-luvun lopulta lähtien vahvistuneesta tutkimussuuntauksesta, josta käytetään mm. nimityksiä 'etnometodologia', 'diskurssianalyysi', 'keskusteluntutkimus' ja 'empiirinen pragmaatiikka'.

Teesi kielen 'elävän todellisuuden' ensisijaisuudesta sisältää itse asiassa kolme eri teesiä, jotka on syytä pitää erillään: A) Kielitieteen primaari tutkimuskohde on puhuttu kieli, ja se eroaa laadullisesti kirjoitetusta kielestä. 'Perinteellinen' kielitiede (mukaanlukien IC-analyysi, dependenssi-kielioppi ja transformaatiokielioppi) on ollut kirjoitetun kielen tutkimusta, ja siksi se on hylättävä. B) On tarpeetonta olettaa konkreettien puhunnosten (*utterances*) lisäksi abstrakteja lauseita (*sentences*), so. yksikköjä, joiden (epä)korrektiuden määräävät kielen normit. 'Perinteellinen' kielitiede on ollut abstraktioiden tutkimusta, ja siksi se on hylättävä. C) Todellisen elämän ilmiönä kieli koostuu keskusteluista, jotka rikkovat lauserajat. 'Perinteellinen' kielitiede on tutkinut vain lausetason yksikköjä, ja siksi se on hylättävä.

Teesit A) ja B) ovat virheelliset, kuten kohta osoitan. Teesin C) lähtökohdasta on suurin piirtein tosi, mutta sen esittämä johtopäätös on virheellinen. Lausetta suurempien yksikköjen huomioon ottaminen ei suinkaan kumoa aiempaa kielitiedettä, vaan täydentää sitä. Ainakaan tähänastinen keskusteluntutkimus ei ole tuonut esiin mitään sellaista, mikä pakottaisi muuttamaan tätä käsitystä. Tietysti voidaan väittää, että on kaksi eri asiaa tutkia kieltä lauseena ja tutkia kieltä toimintana, mutta tämä väite on vain osaksi tosi, sillä edellinen tutkimus sisältyy jälkimmäiseen. Ja kielelliseen toimintaan sovelletun 'rationaalisen selityksen' kautta kielitieteellinen tutkimus asettuu luontevasti osaksi ihmistieteellistä tutkimusta (ks. Itkonen 1984: 3.0).

Sībawaihi esittää teesit B) ja C) suoranaisesti ja teesin A) epäsuorasti. (Tietenkään hänen arvostelunsa kohde ei ole 'perinteellinen kielitiede' nykyisten keskusteluntutkijoiden tarkoittamassa mielessä.) Teesiä A) on ehkä seikkaperäisimmin puolustanut Linell (1982). Kielitieteen historian tuntemus olisi kuitenkin säästänyt häneltä paljon turhaa vaivaa. Pāṇiniin kielioppi oli alkuaan suullisessa muodossa esitetty puhutun kielen tutkimus. Silti se päättyi samoihin tuloksiin kuin 60-luvun lopun generatiivinen morfofonologia, jota Linell (1982) pitää kirjoitetun kielen tutkimuksena. (Pāṇini oli tosin kyllin järkevä jättääkseen tekemättä oletuksen kuvauksensa psykologisesta todellisuudesta.) On siis virheellistä erottaa puhe ja kirjoitus jyrkästi toisistaan. Sekä Pāṇini että generativistit tutkivat kieltä, onpa se sitten puhuttua tai kirjoitettua.

Sībawaihi puolustaa teesejä B) ja C) seuraavalla tavalla. Hänen mielestään tutkimuskohde on *kalām* ('puhunnos') eikä *jumla* ('lause'); edellisen tutkimukseen ei tarvita jälkimmäistä. Koska puhunnos on se, mitä puhuja tosiasialli-

sesti sanoo, sillä ei ole määrättyä pituutta, joten se voi koostua yhdestä ai-noasta sanasta tai kokonaisesta vuoropuhelusta. Yhden tai kahden sanan pi-tuiset puhunnokset ovat tulosta ellipsistä, mutta vaikka elliptinen puhunnos ei täytäkään 'lause'-käsitteen (keinotekoisia) kriteerejä, se on kielitieteellisen tutkimuksen legitiimi kohde siinä kuin ei-elliptinenkin puhunnos (ks. Carter 1968: 198–204).

Puhujan ja kuulijan roolit on rakennettu sisään 'puhunnos'-käsitteeseen vastaavan normatiivisen käsitteen kautta, joka on *mustaqim* ('hyväksyttävä'). Puhujalla on vastuu siitä, että kuulija ymmärtää hänen puhunnoksensa. Vain kun näin on todella tapahtunut, puhunnos on hyväksyttävä (mts. 218–225).

Carter (1968) hyväksyy täysin Sībawaihin 'konkreetin' lähestymistavan. Myöhemmät grammatikot kehittivät käsitteen *jumla* ('lause', tarkemmin 'rakenteellisesti täydellinen lause'), mutta Carterin mielestä tämä oli virhe:

Aivan selvästi suurin hyöty tässä yhteydessä on siinä, että lukkoon lyö-dyn 'lause'-käsitteen puute tekee mahdottomaksi hylätä mitään sellaista puheessa esiintyvää yksikköä, joka ei näytä sisältävän tarpeeksi konsti-tuentteja muodostaakseen lauseen (s. 202).

Toinen etu joka *kalām*-käsitteellä on *jumla*-käsitteeseen nähden – ja juuri tässä piileekin Sībawaihin tarkastelutavan paremmuus – on se, että *kalām* tarkoittaa puhujan tekoa, kun taas *jumla* ei tarkoita mitään muuta kuin grammatikon mielikuvituksen tuotetta (s. 205)

Nykyiset keskusteluntutkijat voivat uskoakseni tunnistaa vaivatta omat tee-sinsä yllä esitetyissä sitaateissa.

Seuraavaksi kumoan Sībawaihin edustaman kannan. Riittää, että osoitan hänen joutuvan ristiriitaan. Koko ajan hän edellyttää – ja hänen myös *täy-tyy* edellyttää – juuri sitä 'rakenteellisesti täydellisen lauseen' käsitettä, josta hän luulee päässeensä eroon. Ja se, mitä tässä sanon Sībawaihistä, pätee yh-täläisesti nykyisen keskusteluntutkimuksen taustaoletuksista. (Korostan varmuuden vuoksi, etten suinkaan vastusta keskusteluntutkimusta, vaan ai-noastaan näkemystä, että se osoittaa 'perinteellisen' kielitieteen vanhentu-neeksi tai virheelliseksi.)

Kun Carter esittelee Sībawaihin tutkimusohjelman yksityiskohtaisemmin, hän joutuu myöntämään, että »Sībawaihin mukaan on olemassa tietty piste, jossa *lause* sisältää tarpeeksi konstituentteja ollakseen *formaalisesti täydelli-nen*» (s. 228, kursivointi E. I.). Samoin hän myöntää, että elliptisessä raken-teessa »poistetut sanat ovat edelleen merkitseviä *lauseen rakenteellisen täy-dellisyyden* kannalta» (s. 229, kursivointi E. I.). Edelleen käsitellessään »poistoja ja poikkeamia *normaalista puherakenteesta*» (s. 240, kursivointi E. I.) hän edellyttää juuri sitä käsitettä, josta hän luulee luopuneensa. On kuiten-

kin luettava Sībawaihin ansioksi, että hän ilmaisee kantansa niin selvästi, että ristiriita on ilmeinen. Useimmat hänen hengenheimolaisensa ilmaisevat itseään niin epäselvästi tai välttelevästi, että heidän kantansa sisältämä ristiriita on kaivettava esiin epätarkan terminologian alta.

Keskeinen käsite on *ellipsi*, koska puheelle on kiistatta ominaista se, että se sisältää suuren joukon elliptisiä rakenteita. 'Ellipsi' merkitsee samaa kuin 'poisto'. On yksinkertainen käsitteellinen totuus, että 'poisto' on 3-paikkainen relaatio: X poistaa Y :n Z :sta. X on puhuja, ja Y on sana. Mikä on Z ? Se ei voi olla muu kuin korrekti lause (ja 'korrekti' puolestaan merkitsee samaa kuin 'täydellinen' tai 'normaali'). Samaan tulokseen päädytään, jos tarkastellaan 'poikkeamia'. Puheessa esiintyvä poikkeama voi olla vain poikkeama kielellisestä normista, ja poikkeava lause on poikkeava ainoastaan suhteessa ei-poikkeavaan, so. korrektiin eli normien mukaiseen, lauseeseen. — On merkillistä, miten vaikea monien lingvistien on ymmärtää näitä yksinkertaisia totuuksia.

Edellä totesin, että puhunnokseen (*kalām*) liittyvä normatiivinen käsite on 'hyväksyttävä' (*mustaqim*). Mikäli puhunnokset olisivat tosiaan kielentutkimuksen ainoa kohde, toista normatiivista käsitettä ei tarvittaisi. On paljastavaa, että Sībawaihi joutuu olettamaan myös käsitteen *hasan*, jolle Carter antaa suppeassa merkityksessä käännoksen 'grammatically correct' ja laajassa merkityksessä käännoksen 'good Arabic' (mts. 225–228). Puhunnosta joutuu siis tarkastelemaan *kahdesta* näkökulmasta: onko se hyväksyttävä ja onko se korrekti. Mutta tämä merkitsee, että se yksikkö, jonka korrektiutta arvioidaan, ei todellisuudessa olekaan puhunnos, vaan lause, jota puhunnos eksemplifioi. Kysymys ei ole vain siitä, että joudutaan olettamaan lause puhunnoksen rinnalle. Kysymys on siitä, että lause on primaari puhunnokseen verrattuna, sillä normatiivisessa kontekstissa se, mikä eksemplifioidaan (= lause), edeltää loogisesti sitä, mikä eksemplifioi (= puhunnos).

Olen aiemmassa yhteydessä osoittanut melko seikkaperäisesti, että yritykset päästä eroon sellaisista abstraktioista kuin 'normi' tai 'lause' on tuomittu epäonnistumaan (ks. Itkonen 1978: 7.0). Koko tämä tematiikka näyttää olevan tuntematon keskusteluntutkijoille. Heidän abstraktioiden vastainen asenteensa vie heiltä mahdollisuuden ymmärtää edes sitä, mikä on todellisuudessa se kanta, jonka puolesta he argumentoivat. Niinpä heidän on tuiki mahdotonta ymmärtää, miksi tämä kanta on virheellinen.

5. Johtopäätöksiä

Kielitieteen universaalihistorialla on luonnollisesti oma kiinnostavuutensa, mutta lisäksi se valaisee kielitieteen suhdetta muihin tieteisiin ja siten 'tiede'

ESA ITKONEN

käsitettä yleensä. Ensiksikin Pāṇini ja Sībawaihi osoittavat, että 'edistys' merkitsee kielitieteessä (ja yleisemmin ihmistieteissä) muuta kuin luonnontieteissä (ks. Itkonen 1988 b). Toiseksi he osoittavat, että länsimaisen tieteen hegemonia on murrettu kielitieteessä, ja *vain* kielitieteessä. Kun tämä tosiikka on ymmärretty, se tulee muuttamaan tavan, jolla tarkastelemme idän ja lännen kulttuurien suhdetta.

LÄHTEET

- AYOUB, GEORGINE — BOHAS, GEORGES 1983: *Les Grammariens Arabes, la phrase nominale et le bon sens*. — The history of linguistics in the Near East (toim. Cornelis H.M. Versteegh). Benjamins, Amsterdam.
- BAALBAKI, R. 1979: Some aspects of harmony and hierarchy in Sībawayhi's grammatical analysis. — *Zeitschrift für Arabische Linguistik* 2.
- CARTER, M. G. 1968: A study of Sībawayhi's principles of grammatical analysis. British thesis, supplied by the British Library.
- ITKONEN, ESA 1978: *Grammatical theory and metascience*. Amsterdam, Benjamins.
- 1984: *Causality in linguistic theory*. London, Croom Helm.
- 1988 a: Suomen kielitiede kohtaa salaperäisen Intian. — *Vir.* 92.
- 1988 b: Edistyksen käsite kielitieteen historiassa. — *Tieteen historia — tieteen kritiikki* (toim. Kari Immonen). Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja.
- LEVIN, ARYEH 1985: The distinction between nominal and verbal sentences according to the Arab grammarians. — *Zeitschrift für Arabische Linguistik* 15.
- LINELL, PER 1982: The written language bias in linguistics. The University of Linköping, *Studies in Communication* 2.
- OWENS, JONATHAN 1988: *The foundations of grammar: an introduction to medieval Arabic grammatical theory*. Amsterdam, Benjamins.
- PAJUNEN, ANNELI 1988: *Verbien leksikaalinen kuvaus*. Publications of the department of general linguistics, University of Helsinki, 18.
- SEZGIN, FUAT 1984: *Geschichte des arabischen Schrifttums*, vol. IX: *Grammatik*. Leiden, Brill.
- Sībawayhi's *Buch über die Grammatik*, übersetzt und erklärt von G. Jahn, I & II 1895 ja 1900. Berlin, Reuter & Reichard. (Näköispainos Hildesheim, Olms, 1969.)

Observations on Arab linguistics

ESA ITKONEN

The grammatical tradition in Arabia was created by Sībawaihi (d. 793). This paper presents an outline of Sībawaihi's syntactic theory. It is based on a simple phenomenon, namely the variation in case endings as caused by (preceding)

verbs and prepositions. The analysis of this 'clear case' is generalized stepwise to less and less clear cases, producing a systematic and exhaustive description of all major sentence-types. The resulting grammar-conception can be identified as

a version of dependency grammar. It is questionable whether Western theories of syntax reached a comparable level of explicitness before the 20th century.

Sībawaihi also tried to dispense with the notion of (abstract) sentence and to base his description directly on facts of language use. He did not succeed, for the same reason that similar attempts within the 'conversation-analysis' camp have failed more recently.

Sībawaihi's position in Arabia is exactly the same as Pāṇini's in India. Each of them is both the creator of a great tradition and its best representative. This poses a serious challenge to the customary notion of 'scientific progress'. The fact that Pāṇini and Sībawaihi have for so long outmatched the Western grammatical tradition forces us to rethink the East-West relations in the scientific arena.